

К. В. Пивоваров,
к. держ. упр., докторант, Академія муніципального управління

ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ

К. V. Pivovarov,
PhD (Public Administration), doctoral student Academy of Municipal Administration

APPROACHES TO IMPROVING THE SYSTEM OF STATE CONTROL

Статтю присвячено аналізу та узагальненню теоретико-методологічних підходів до удосконалення системи державного контролю як одного з основних чинників модернізації системи державного управління та ефективної реалізації адміністративної реформи в Україні в нових економічних і політичних реаліях.

This article is devoted to the analysis and generalization of theoretical and methodological approaches to improve the system of state control as a major factor in the modernization of public administration and effective implementation of administrative reform in Ukraine in the new economic and political realities.

Ключові слова: державне управління, контроль, моніторинг, нагляд, реформа.
Key words: governance, control, monitoring, supervision, reform.

ВСТУП

Докорінна зміна суспільних відносин відповідно до цілей та принципів організації демократичної, соціальної, правової держави, оновлення системи норм права й розвиток на їх фундаменті принципово нового способу функціонування державного апарату неможливі без належної організації і здійснення контролю в державному управлінні, суспільстві в цілому. Складне завдання модернізації державного управління в будь-якій країні неможливе без відповідних заходів щодо контролю за перебігом реформ. Контроль слід визнати одним з основних чинників успішного проведення адміністративної реформи в Україні.

Питання контролю завжди цікавили вчених і знайшли своє відображення в багатьох наукових працях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В.Г. Афанасьєва, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.В. Ківалова, Л.В. Ковалюка. Але проблеми розвитку та функціонування контролю саме в державному управлінні в нових економічних, політичних реаліях сучасності в науковій літературі ще не знайшли свого належного відбиття.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних підходів до удосконалення системи державного контролю як одним з основних чинників модернізації системи державного управління та ефективної реалізації адміністративної реформи в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Контроль є основним способом забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні. Він є одним з найважливіших елементів державного управління, важливою функцією держави. Без організації та здійснення контролю неможлива робота державного апарату, інших державних структур. Будь-яке рішення, будь-яка дія у сфері державного управління закінчуються контролем за їх виконанням, інакше вони не матимуть сенсу.

У літературі є поширеною точка зору, що контроль — кульмінаційний пункт управлінського циклу. Але це не так. Функція контролю присутня на будь-якій стадії організації державного управління (наприклад, при підготовці управлінського рішення, при поточній перевірці його реалізації та ін.). Контроль — це водночас і самостійна функція управління, і одна зі складових управлінської діяльності в цілому. Особливо це притаманно сучасному багатоплановому управлінню. Англіїці навіть увели термін "контролінг" (англ. controlling) — систематичний контроль, відслідковування ходу виконання поставлених завдань з одночасною корекцією роботи. Конкурує з ним термін "моніторинг", який означає практично те саме, що і контролінг (щоправда, до його складових відносять ще функції прогнозування та охорони, але ж такі функції, на нашу думку, притаманні і контролінгу, і контролю). На кінцевій стадії управління контроль виявляється найбільш рельєфно. Не можна погодитися і з думкою, яка відносить контроль до допоміжної функції управління. Показовою тут є точка зору, яку ще у 1973 р. висловлював В. І. Стражев, стверджуючи, що контроль виконує допоміжну підфункцію в усіх функціях управління, а суть його полягає у виявленні та усуненні помилок (як навмисних, так і ненавмисних), які виникають у функціональних діях по плануванню, обліку, аналізу та регулюванню [5]. На нашу думку, контроль є самостійною функцією управління, яка не поглинається іншими і не є допоміжною, а пронизує усі інші, активно впливає на них, коригує і навіть формує нові функції та напрямки управлінської діяльності. Саме тому термін "контроль" поступово поглинається термінами "моніторинг" або "контролінг" (є й інші точки зору, відповідно до яких останні два терміни є складовою контролю). Це об'єктивний і правильний процес, який показує напрямком трансформації функції контролю як "стратегічного" виду діяльності. У той же час не зникне і "тактична" функція — контроль за певним питанням, певним об'єктом. Автор виокремлює такі функції контролю, що зумовлені його цілями, як: правоохоронна, правопоновлююча, аналітично-інформац-

йна, виховна, каральна та функція надання допомоги підконтрольній структурі. (Цікавою є точка зору щодо контролю, яку висловив О. Сушинський. Він пише: "Природа контролю полягає в тому, що його не можна цілком ототожнювати з якоюсь однією інституцією або тільки з одним напрямком (гілкою або функцією) здійснення влади (зокрема, державної або виконавчої), оскільки він має "наскрізне" значення щодо інституцій та напрямків (гілок або функцій) здійснення будь-якої влади, маючи в цьому розумінні певні інтегруючі, об'єднуючі риси" [6]. Він же заперечує твердження, що сутність контролю як суспільного явища полягає в перевірці відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим у суспільстві приписам. Таке розуміння сутності та завдання контролю, на його думку, є обмеженим, оскільки воно не передбачає його встановлюючої та спрямовуючої функції, тобто так званої "творчої" місії. І хоча наведений автор вдався до порівняння та змішування термінів, які між собою порівнювати не можна, у цілому його думка має сенс.)

Контроль є одним з основних факторів, який дисциплінує поведінку службовців державного апарату та громадян як у сфері державного управління, так і в суспільстві взагалі, це те, що робить "прозорим" для суспільства діяльність держави, а для держави — внутрішньосуспільні відносини, стан роботи окремих державних та інших утворень тощо.

На думку деяких авторів, легітимність державної влади виявляється лише тією мірою, якою громадянському суспільству та його інституціям (партіям, громадським організаціям, пресі та ін.) вдається здійснювати ефективний контроль за реалізацією політичних процесів, виключивши саму можливість узурпації державної влади будь-яким класом, партією, кланом, угрупованням, припиняти факти бюрократизації державного апарату й зловживання владою [7].

Існує точка зору, відповідно до якої контроль слід розглядати як самостійну гілку влади. Вперше, ще на початку ХХ століття, таку думку висловив видатний китайський вчений Сунь Ятсен. Тоді ж ним була сформульована "конституція п'яти гілок влади", в якій він виокремлював, окрім класичних ("законодавчої", "виконавчої", "судової"), і самостійні: "екзаменаційну" та "контрольну" влади. Ця теорія знайшла багатьох adeptів (за винятком виокремлення "екзаменаційної влади"), серед яких і автор цієї роботи.

Не досить вдалу спробу надати визначення контролю робить законодавець. Так, у Законі України від 11 січня 2001 р. "Про захист економічної конкуренції" [3] контроль досить широко (фактично ототожнюючись із центральною функцією управління) тлумачиться як "вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема, завдяки: праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною; праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб'єкта господарювання; укладенню договорів і контрактів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання; заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів суб'єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання".

Більш вдалими (таким, що відмічає певні сутнісні ознаки цієї форми державного управління) є визначення контролю, що подає Закон України від 20 жовтня 1999 р. "Про транзит вантажів" [4]: "контроль транзитних вантажів — діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади та їх службових осіб у пунктах пропуску через державний кор-

дон України по перевірці відповідності транзитних вантажів і транспортних засобів транзиту вимогам митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного та інших видів контролю, що встановлюються виключно законами та міжнародними договорами України".

Слід звернути увагу і на таку функцію контролю, як надання допомоги підконтрольній структурі в наведенні порядку на об'єкті. Про неї часто забувають, ототожнюючи контроль суто з "викривальною" функцією, а контролюючі органи — з репресивними, нехтуючи тим, що метою контролю є не тільки та не стільки викриття недоліків, скільки виправлення помилок у роботі підконтрольної структури, поновлення законності та дисципліни.

Звернення до етимології слова "контроль" логічно підводить до питання про співвідношення цього слова з іншими, які також означають дії по встановленню якихось фактів. Це такі слова, як: "дізнання", "обстеження", "обшук", "огляд", "перевірка", "пошук", "ревізія", "розшук", "розвідка", "експертиза" та ін. Визначення такого співвідношення має важливе значення для науки державного управління, для практики застосування законодавства, правильності складання документів.

Встановленню співвідношення термінів "контроль" та "ревізія" вчені приділяли значну увагу ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття. (Саме ці два терміни викликали свого часу найбільший інтерес, вони породжували багато суперечливих поглядів. Не зник цей інтерес і нині.) Так, Б.А. Бор'ян підкреслював, що західноєвропейська література і практика у своїй більшості з застереженнями визнають різницю між контролем та ревізією. Для них спірним є не принцип, а технічні питання. Контроль — це нагляд, ревізія — дослідження. Вони переважно вважають, що контроль містить більш вузьке поняття. Більш широким, на їх думку, поняттям є за всіх обставин ревізія [2]. Сам Б.А. Бор'ян відмінність контролю від ревізії вбачав у тому, що "контроль має суспільний характер нагляду за тим, що здійснюється, між тим як ревізія має справу з фактом, який вже здійснився; контроль має своїм об'єктом динаміку, спостерігає факти та їх рух, а ревізія розглядає статичку, досліджує результати дій та аналізує факти, що здійснилися, з точки зору законності та доцільності. Контроль переслідує політико-суспільну мету, а ревізія — господарську; тут головне полягає в здійсненні контрольної функції держави, при якій важливим є політичний момент, у той час як ревізійна частина грає в державному контролі підпорядковану роль" [2]. З такою точкою зору можна погодитися, враховуючи те, що аналіз контролю тут поданий переважно з загальнополітичного його значення для суспільства та держави, а не прикладного. Слід зазначити, що в наведеній Б.А. Бор'яном характеристиці контролю вперше зазначені риси, які зарубіжними вченими лише в останні роки визначені як окрема форма управлінської діяльності — "моніторинг".

У цілому сутність контролю як соціального явища полягає в перевірці відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим у суспільстві приписам, у межах яких вони мають діяти. Мета такої діяльності полягає у виявленні результатів впливу суб'єктів на об'єкт, допущених відхилень від прийнятих вимог, діючих принципів організації і регулювання, причин цих відхилень, а також визначення шляхів подолання наявних перешкод для ефективного функціонування всієї системи [1].

Узагальненою формою контролю, на нашу думку, є контроль соціальний. Соціальний контроль забезпечував і продовжує забезпечувати певну організацію суспільного життя, адекватну поведінку членів суспільства. Саме через такий контроль реалізується принцип зворотного зв'язку в управлінні суспільними процесами чи системами. Він нерозривно пов'язаний із суспільством. У процесі розвитку та ускладнення суспільних відносин швидко розвивається і струк-

тура соціального контролю, удосконалюється його механізм, зростає значення у функціонуванні всіх соціальних систем. Така гнучкість механізму соціального контролю з виникненням нових умов та завдань у процесі суспільного розвитку є важливою передумовою соціального прогресу.

Трактування змісту контролю у філософській літературі підводить до висновку, що контроль можна розглядати і як спосіб попередження соціальних конфліктів. Якщо назріла криза своєчасно не виявляється, а конфліктне протистояння ніяк не вирішується, звичайно виникає соціальна напруженість. Зовнішнім проявом цього процесу можуть бути різного роду конфлікти. Результатом контролю часто є позитивні зміни в законодавстві. На жаль, контроль інколи використовується і як інструмент класової боротьби.

Треба додати, що і сам індивід може значною мірою самостійно регулювати свою поведінку та судити про моральну значущість усього, що здійснюється навколо нього. Завдяки цьому в моралі він виступає не лише як об'єкт соціального контролю, а і як його свідомий суб'єкт, тобто як моральна особа.

Слід зважати й на те, що існує і так званий внутрішній (біологічний) контроль (або самоконтроль), притаманний будь-якій живій істоті. Його без перебільшення можна визнати способом існування живого організму, живої природи в цілому. Контролюючи навколишнє середовище, свою поведінку, біологічна істота досягає "паритету" з об'єктивними реаліями світу, знаходить в ньому своє місце, протистоїть небезпечностям, уникає їх та ін. Відсутність такого самоконтролю робить людину соціальним ізгоем, веде до моральної та іншої ізоляції від суспільства. Втрата самоконтролю може призвести живу істоту до загибелі. Колективний спосіб життя людини вже на зорі людства об'єктивно зумовлював наявність контролю всередині окремої стійкої групи людей. Таким чином, контроль — це об'єктивна соціальна функція людського роду.

Розгляд контролю у зв'язку з виконанням ним відображаючої, пізнавальної ролі дозволяє фіксувати розходження, порівнюючи результати з цілями. Першорядне значення має і сам факт точної та своєчасної фіксації відхилень. Адже не завжди причини відхилень розглядаються через призму контролю. Це пов'язано з іншою ознакою контролю — його регулятивністю.

Аналіз контрольної діяльності дозволяє визначити природу контролю та його місце в управлінському процесі. Контроль — це перевірка дотримання і виконання нормативно встановлених завдань, планів і рішень, тобто початок циклу, що присвячений оцінці процесу, який здійснюється. Такий підхід дозволяє наголосити, по-перше, на функціональній призначенні контролю, по-друге, на тому, що він виникає на певній стадії управлінського процесу, по-третє, що контроль здійснюється усіма суб'єктами державного управління.

Контроль, який здійснює держава сьогодні, може розглядатися як явище, котрому притаманні різні аспекти, що не зводяться лише до обліку надходжень до скарбниці. Призначення державного контролю полягає у виявленні фактичного стану справ у різних сферах суспільного життя, він має на меті дати об'єктивну інформацію про стан суспільних відносин, виконання прийнятих рішень, про відповідність діяльності державних службовців поставленим завданням і визначеним повноваженням, дотримання законності. Контроль дозволяє отримати значний обсяг інформації, аналіз якої допомагає знайти найбільш доцільні та раціональні рішення з питань подальшого розвитку різних сфер.

Поряд з широким поняттям контролю як діяльності, що має місце в роботі усіх державних органів, контроль розглядають і звужено — як діяльність органів контролю, котрі в межах своїх повноважень наділяються функцією контролю, що є основним видом їх роботи, і за допомогою прита-

манних їм форм, методів та визначених процедур здійснюють контроль. Серед визначень слова "контроль" є і такі: панування, керівництво, нагляд, верифікація, реєстрування, перевірка. Розглядається контроль і як один з методів реалізації влади.

У Ф.А. Брокгауза та І.А. Єфрона контроль — це і державна контролююча структура, у С.І. Ожегова державний контроль — система державних органів перевірки. Сучасні дослідники під терміном "контроль" розуміють лише проведення відповідних контрольних дій і не включають до нього органи, які ці дії виконують.

Російські науковці сутність та призначення контролю вбачають у: спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта; отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності та дисципліни на ньому; прийнятті заходів щодо попередження та усунення порушень законності й дисципліни; встановленні причин і умов, які сприяють порушенню вимог законодавчих норм; прийнятті заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні вимог законності та дисципліни.

Отже, контроль — явище соціальне, неоднозначне, яке з позицій переважно філософських, можна визначити як сукупність різних за формою дій, що здійснюються суб'єктами контролю з метою спостереження за поведінкою людей (власною поведінкою) або для встановлення будь-яких наукових та інших пізнавальних фактів при дослідженні об'єктів матеріального світу.

Визначення контролю в широкому аспекті зобов'язує згадати й те, що контроль виступає у двох основних видах: державний та недержавний. У сукупності вони утворюють контроль соціальний. Природа соціального контролю в правовій державі міститься в дуалізмі громадянського суспільства і державної влади, народного та державного суверенітетів, а здійснюється через демократичну систему поділу влади за допомогою механізму стримувань та противаг [7].

Державний контроль включає контролюючі дії усіх без винятку державних структур та контроль у сфері державного управління. Його основною метою виступає дослідження взаємовідносин суб'єктів державного управління з метою підтримання законності та дисципліни в державному управлінні. Цілі контролю можна поділити на стратегічну та тактичну (або прикладну). Стратегічною ціллю контролю є забезпечення законності й дисципліни в суспільстві взагалі і в державному управлінні зокрема. Тактична — полягає в "спостереженні та аналізі відповідності діяльності усіх суб'єктів суспільних відносин встановленим державою параметрам, а також у певному "коригуванні" відхилень від цих параметрів" [1]. Недержавний контроль здійснюється недержавними утвореннями, громадянами та пронизує усі сфери діяльності людини, у тому числі й державне управління (контроль профспілок за діяльністю адміністрації підприємства та ін.), і сферу побутових та особистих відносин (контроль з боку батьків за дітьми), самоконтроль та ін.

У державному управлінні контроль поширюється на всі сфери: господарську, соціально-культурну, адміністративно-політичну діяльність та міжгалузеве державне управління. Причому тут можна виокремити два основних види контролю: 1) контроль з боку органів державного управління за підконтрольними їм об'єктами; 2) контроль за органами державного управління усіма уповноваженими на те суб'єктами. Останній напрям менш розвинутий і потребує свого вивчення та удосконалення, особливо в умовах подальшого реформування внутрішньосуспільних відносин у напрямку посилення відповідальності держави та органів державного управління перед суспільством.

Контроль слід відрізнити від близького до нього виду державної діяльності — нагляду, хоча в них є ряд однакових рис. У звичайному розумінні значення слів "нагляд" і "контроль" є однаковим. Це спостереження або постійне

спостереження з метою догляду, перевірки за ким-, або чим-небудь, за дотриманням якихось правил. Єдина в них і мета — забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні. І контроль, і нагляд можуть здійснюватись в однакових формах (перевірки, вимоги звітів, пояснень тощо). Контролюючі органи мають право безперешкодно відвідувати підконтрольні та піднаглядні їм об'єкти, давати тим, кого перевіряють, обов'язкові до виконання вказівки. Але контроль як форма державної діяльності відрізняється від нагляду (і в цьому його особливість) тим, що він повсякденний та безперервний (в основному це стосується відомчого контролю), здійснюється як органами державної законодавчої та виконавчої влади, судами, так і багаточисельними спеціально створеними для цього контролюючими органами.

У спеціальній літературі є поширеною думка про адміністративний нагляд, до якого відносять діяльність державних інспекцій та служб. Але, виходячи з того, що така діяльність, на відміну від прокурорського нагляду, має за мету не лише попередження протиправних дій, усунення причин та умов, що сприяють правопорушенням, а й застосування заходів адміністративного примусу, в тому числі адміністративної відповідальності у разі виявлення порушень загальнообов'язкових правил у сфері контролю відповідної інспекції або служби, враховуючи те, що інспекції і служби самостійно застосовують адміністративно-примусові заходи згідно з КпАП України, спеціальними законами та положеннями про них, у межах покладених на них завдань втручаються в оперативну діяльність органів, які перевіряють (зупиняють або забороняють роботу підприємств чи їх окремих підрозділів, агрегатів, використання сировини чи матеріалів, зупиняють операції по рахункам у банках тощо), можна сказати, що незважаючи на назву деяких з них (органи санітарно-епідеміологічного, пожежного нагляду, держсільтехнагляду та ін.), всі вони є органами державного контролю.

Контроль з боку цих органів має ту особливість, що державні інспекції та служби не вправі застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності, як це роблять органи відомчого контролю. (Органи відомчого контролю позбавлені права притягувати безпосередньо підпорядкованих їм по службі винних посадових осіб до адміністративної відповідальності. Згідно з чинним законодавством вища посадова особа в таких випадках застосовує лише заходи дисциплінарного характеру.) Саме тому, на нашу думку, контроль з боку таких органів можна називати спеціалізованим контролем, який провадиться суто вузькоспеціалізованими за фахом контрольною діяльністю органами. Зрозуміло, що ці органи доцільно визнати органами спеціалізованого контролю.

Мішанина з термінами ускладнює розуміння законодавства, роботу по удосконаленню контрольної та наглядової діяльності, підготовку фахівців та ін.

Необхідне законодавчо вирішити це питання. Видається, що контролюючими органами повинні називатися всі державні інспекції та служби, інші органи (органи законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування), які мають такі повноваження: право втручатися в оперативну діяльність підконтрольної структури (припиняти або обмежувати їх діяльність, відсторонювати від роботи певних осіб, забороняти рух транспорту тощо) та самостійно притягувати винних до правової відповідальності. Це, як вже зазначалося вище, не виключає можливості з боку деяких з них в окремих випадках, обумовлених законодавством, мати неповні контрольні повноваження. На нашу думку, було б доцільно впорядкувати назви контролюючих органів, розібратися, де "інспекції", а де "служби", у чому полягає різниця між ними, адже схожі контрольні повноваження (за завданнями та формами контрольною діяльності) мають і інші державні органи, які не містять у своїй назві слово "інспекція" або "служба". Це адміністративні комісії, органи повітряного транспорту, органи рибоохорони та ін. Напевне, "служ-

бами" слід визнавати контролюючі органи, які не мають у своєму складі спеціальних контролюючих підрозділів, а здійснюють контроль самостійно, тобто всі посадові особи цих органів наділені правом контролю за предметом діяльності органу. Це митна, податкова та інші служби. До "інспекцій" слід віднести спеціальні контролюючі підрозділи, які утворюються у складі міністерств, державних комітетів та відомств, інших органів державного управління (державна автомобільна інспекція, пожежна, охорони праці, санітарно-епідеміологічна та ін.).

На нашу думку, наглядові функції з боку держави залишаються тільки за прокуратурою, яка, як відомо, не має права втручатися в оперативну діяльність піднаглядних їй органів або посадових осіб цих органів та не може самостійно притягувати винних до правової відповідальності. Інші органи, незважаючи на їх назву, здійснюють контроль (повний або неповний), а не нагляд.

Виходячи з вищевикладеного, контроль можна визначити як сукупність дій по спостереженню за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою: отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ на ньому; застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); надання допомоги підконтрольній структурі в поновленні законності і дисципліни; встановлення причин і умов, що сприяють порушенню вимог правових норм; прийняття заходів щодо притягнення до правової відповідальності винних осіб.

ВИСНОВКИ

Показано, що модернізація державного управління, удосконалення законодавства, забезпечення законності і дисципліни потребують дієвих заходів контролю, як одного з основних чинників ефективного реалізації адміністративної реформи в Україні. Забезпечення ефективною системою контролю потребує удосконалення законодавства, що визначає правовий статус та повноваження контрольно-наглядових органів, їх структури. При цьому, проблема удосконалення системи державного контролю обумовлює необхідність комплексного підходу до визначення форм і методів контрольно-наглядової діяльності, шляхів підвищення їх ефективності, чіткого визначення та перерозподілу повноважень контролюючих органів.

Література:

1. Андрійко О. Правове забезпечення процедур державного контролю у сфері виконавчої влади / О. Андрійко // Збірник наукових праць УАДУ при Президентові України / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. — К.: Вид-во УАДУ, 2009. — Вип. 2: У 2 ч. — Ч. 2. — С. 297—302.
 2. Борьян Б.А. Государственный контроль в Союзе ССР и Западной Европе / Б.А. Борьян. — М.: 2007. — С. 51.
 3. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
 4. Про транзит вантажів: Закон України від 20 жовтня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 51. — Ст. 446.
 5. Стражев В.И. Оперативное управление предприятием, проблемы учета и анализа / В. И. Стражев. — Минск, 1973. — 151 с.
 6. Сушинський О. Інститут відповідальності у здійсненні контрольною влади / О. Сушинський // Вісник УАДУ. — 2002. — № 2. — С. 43, 44.
 7. Шахов И. Б. Социальный контроль в правовом государстве / И.Б. Шахов // Проблемы законности: Респ. междувед. науч. сб. — Харьков: Национальная юридическая академия Украины, 2011. — Вып. 29. — С. 8—13.
- Стаття надійшла до редакції 21.04.2013 р.*